

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ

РУДЬ ВІТАЛІЙ СЕРГІЙОВИЧ

УДК 903'13(282.247.31)''636''

**ТРИПІЛЬСЬКА КУЛЬТУРА ПІВДНЯ ЛІСОСТЕПОВОЇ ЗОНИ
У МЕЖИРІЧЧІ ПІВДЕННОГО БУГУ ТА ДНІСТРА
(етапи VII – CI)**

Історичні науки – 07.00.04 – археологія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у відділі археології енеоліту-бронзової доби Інституту археології НАН України

Науковий керівник

доктор історичних наук,
старший науковий співробітник
Відейко Михайло Юрійович
Київський університет ім. Б. Грінченка,
завідувач Науково-дослідної
лабораторії археології

Офіційні опоненти

доктор історичних наук, професор
Клочко Віктор Іванович
Національний університет
«Києво-Могилянська академія»,
завідувач кафедри археології

кандидат історичних наук
Кириленко Олександр Сергійович
Музей історії Десятинної церкви,
старший науковий співробітник
науково-експозиційного відділу

Захист відбудеться «15» травня 2018 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.234.01 за адресою: 04210, Україна, м. Київ, проспект Героїв Сталінграда, 12.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту археології НАН України (04210, Україна, м. Київ, проспект Героїв Сталінграда, 12).

Автореферат розісланий «____» _____ 2018 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат історичних наук

О. Є. Фіалко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Культурний комплекс Кукутень-Трипілля презентує одну з наймасштабніших спільнот давніх хліборобів Південно-Східної Європи. Детальне та всебічне дослідження її структури, яка на сьогоднішній день має в своєму складі кілька десятків локально-хронологічних груп та типів пам'яток, є актуальним завданням, важливим для реконструкції історичних процесів. У межиріччі Дністра та Південного Бугу на етапах Трипілля VII та CI представлені раковецька, петренська, та чечельницька групи. Чечельницька група була основною у регіоні.

Завдяки праці кількох поколінь дослідників виявлено і досліджено низку поселень чечельницької локально-хронологічної групи та запропоновано їх хронологічний розподіл. Водночас проблема комплексного розгляду історії трипільського населення у регіоні залишалася не вирішеною. Це пов'язано як із тим, що проведені археологічні роботи не були систематичними, так і з тим, що їх результати лише частково введені до наукового обігу. Зоставалися не вирішеними питання, пов'язані із систематизацією джерельної бази, відносною та абсолютною хронологією, появою та походженням трипільських громад регіону на етапах VII-CI, освоєнням ними території, господарством, відносинами з іншими групами трипільського населення, їх історичною долею.

Загальна картина поширення культурного комплексу Кукутень-Трипілля яскраво демонструє, що географічно регіон між Південним Бугом та Дністром знаходився у його центрі. Місцеве населення відігравало важливу роль у поширенні культурних традицій в обох напрямках. Упродовж двох тисяч років межиріччя Дністра та Південного Бугу було як транзитною, так і контактною зоною для трипільського населення різних локально-хронологічних груп, але водночас і територією проживання окремих груп. Актуальність дослідження зумовлена відсутністю системного аналізу археологічних джерел межиріччя Дністра та Південного Бугу на етапах Трипілля VII та CI.

Зв'язок роботи з науковими програмами. Дисертаційне дослідження змістовно пов'язане з колективними відомчими плановими темами відділу археології доби енеоліту-бронзового віку Інституту археології НАН України «Матеріальна культура населення України в енеоліті – бронзовому віці», державний реєстраційний № 0112U00023 та «Культурогенез енеоліту – бронзової доби на теренах України», державний реєстраційний № 0116U006927.

Мета роботи полягає у висвітленні питань історичного розвитку населення часів трипільської культури півдня лісостепової зони України в межиріччі Південного Бугу та Дністра. Досягненню зазначеної мети підпорядковано такі **завдання**:

- здійснити детальний огляд історії вивчення пам'яток регіону, зокрема розглянути стан польових досліджень та проаналізувати висновки

дослідників щодо отриманого археологічного матеріалу;

- подати географічну характеристику регіону із висвітленням особливостей розміщення поселень, їхньої топографії, площі та планування;
- охарактеризувати особливості будівництва та функціонування наземних споруд і заглиблених об'єктів;
- розробити детальну типологію керамічного комплексу та схарактеризувати матеріальну культуру;
- реконструювати на підставі археологічних джерел особливості господарської діяльності тогочасного населення;
- встановити відносну та абсолютну хронологію пам'яток регіону та окреслити загальну картину його історичного розвитку на етапах Трипілля ВІІ та СІ.

Об'єктом дослідження є трипільські пам'ятки півдня лісостепової зони сучасної України в межиріччі Південного Бугу та Дністра.

Предметом дослідження є історичний розвиток населення регіону в системі пам'яток культурного комплексу Кукутень-Трипілля.

Методологічною основою роботи є принцип історизму – вивчення явищ у їхньому розвитку та історичному контексті. Для виконання поставлених завдань під час написання дисертації застосовано описовий, хронологічний, порівняльний, стратиграфічний, планіграфічний, картографічний, типологічний та статистичний методи. Також застосовано методи природничих наук – геофізичні, металографічний та петрографічний аналізи, археоботанічні та археозоологічні дослідження, радіовуглецеве датування.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше систематизовано та всебічно проаналізовано матеріали трипільських пам'яток південного регіону лісостепового межиріччя Дністра та Південного Бугу, здійснено їхню історичну інтерпретацію, подано модель господарсько-культурної адаптації населення регіону, показано специфіку та місце у системі трипільської культури; відтворено послідовність розселення і взаємовпливи стародавніх хліборобських громад у межиріччі Південного Бугу та Дністра на етапах ВІІ та СІ, окреслено загальну картину їхнього історичного розвитку.

Географічними межами роботи є територія між двома великими ріками – Південним Бугом та Дністром, перший є північною та східною межею, а другий – південно-західною. Західний рубіж регіону представлений руслом р. Русави та нижньою течією р. Мурафи – лівими притоками Дністра, а також руслом р. Шпиківки з правобережного басейну Південного Бугу. На південному сході регіон обмежений нижньою течією р. Кодими, а також верхів'ями басейнів річок Чичиклія (басейн Південного Бугу), Ягорлик (басейн Дністра), Тилігул та Великий Куяльник.

Хронологічні межі роботи визначено культурною специфікою відомих пам'яток регіону, зарахованих до етапів Трипілля ВІІ та СІ (за періодизацією

Т. С. Пассек), які нині можуть бути датовані кінцем V – першою половиною IV тис. до н. е.

Джерельну базу роботи складають матеріали особистих розкопок та розвідок автора в межиріччі Південного Бугу та Дністра; колекції з досліджень В. Б. Антоновича, С. С. Гамченка, М. Л. Макаревича, А. Л. Єсипенка, І. І. Зайця, Л. Ю. Поліщук, В. О. Косаківського, М. Ю. Відейка, що зберігаються у Наукових фондах Інституту археології НАН України, Національного музею історії України, Вінницького обласного краєзнавчого музею, а також інших музейних зібрань України. Крім того, до роботи залучені публікації матеріалів, доступ до яких обмежений, раніше опубліковані аналітичні джерела та архівні матеріали, що зберігаються в Науковому архіві ІА НАНУ. Загалом у хронологічних та територіальних межах, визначених для цієї роботи, знаходяться 103 поселення трипільської культури.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає у можливості їх використання під час написання узагальнювальних робіт з археології та давньої історії України й суміжних територій доби енеоліту, підготовки лекційних курсів для студентів історичних факультетів вищих навчальних закладів; під час формування музейних експозицій та зводів пам'яток. Систематизована джерелознавча база дослідження є основою для розробки в майбутньому теоретичних підходів до розуміння та відтворення історичних процесів у середовищі хліборобських суспільств давньої Європи. Складена база даних пам'яток трипільської культури досліджуваного регіону може бути використана для пам'яткоохоронної роботи. Історичні висновки та інші зібрані й систематизовані в цьому дослідженні відомості можуть бути використані під час написання праць, що стосуються як давньої історії регіону, так і території поширення культурного комплексу Кукутень-Трипілля.

Особистий внесок здобувача. У спільній статті з Р. Улрау та О. Манігдою «Геоманітна зйомка та географічне моделювання у вивченні поселення Тростяничик» автору належить характеристика та інтерпретація результатів досліджень. У спільних роботах із В. А. Косаківським, В. І. Корінним, О. В. Зайцевою та С. С. Федоровим автору належить систематизація наявних археологічних джерел.

Апробація результатів досліджень відбулася під час доповідей автора на міжнародних наукових конференціях «С. М. Бібіков та первісна археологія» (Київ, 2008 р.); «Подільське традиційне ткацтво» (Вінниця, 2008 р.); «Одеські читання: актуальні проблеми історії, археології та етнології» (Одеса, 2009 р.); «Ранньоземлеробські культури Буго-Дніпровського межиріччя: проблеми дослідження» (Умань, 2009 р.); «Поділля в житті, діяльності і творчості Юхима Січінського та Володимира Січинського» (Кам'янець-Подільський, 2009 р.); «Прадавні землероби Південно-Східної Європи (до 30-річчя дослідження поселення-гіганта Тальянки та 10-річчя співпраці з «Search Foundation» USA)»

(Тальянки, 2011 р.); «Гордіївський курганний могильник, як загальноєвропейський культурний феномен» (Вінниця, 2001 р.); «Ранньоземлеробські культури Кавказу» (Баку, Азербайджан, 2011 р.); «10 років магістерській програмі з археології – археологічні студії» (Київ, 2011 р.); «Археологічні студії: здобутки та перспективи» (Київ, 2016 та 2017 р.).

Під час підготовки дисертації основні її положення оприлюднені на засіданнях Відділу археології енеоліту–бронзової доби ІА НАНУ. Також здійснено дві презентації дослідницького проекту в Університеті ім. Адама Міцкевича (м. Познань, Польща, 2015 р.) та Університеті ім. Крістіана Альбрехта (м. Кіль, Німеччина, 2015 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 17 статей, частина із них у співавторстві. З них 7 – у фахових наукових виданнях, затверджених ДАК України та 1 – у спеціалізованому науковому журналі закордоном. Здійснено 9 додаткових публікацій апробаційного характеру в збірках та матеріалах конференцій, а також тези доповідей на конференціях.

Обсяг та структура роботи. Відповідно до сформульованих завдань, структура роботи складається зі вступу, п'яти розділів та висновків (180 стор.). Додатки до дисертації розділено на два блоки: малюнки (86 стор.), таблиці (38 стор.). Список використаної літератури складається із 242 позицій. Архівних джерел – 43 позиції. Загальний обсяг рукопису дисертації становить 357 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

ВСТУП

У **вступі** подано загальну характеристику теми дослідження, визначено її актуальність і наукову новизну, мету та завдання, об'єкт та предмет дослідження, методи дослідження та стан джерелознавчої бази. Окреслено територіальні та хронологічні межі роботи. Подано інформацію про особистий внесок автора, про проведену апробацію результатів і структуру рукопису.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕНЬ

У підрозділі **1.1. Історія досліджень** розглянуто питання історії досліджень та історіографію вивчення пам'яток трипільської культури в межиріччі Дністра та Південного Бугу, а саме розвідок та розкопок, розробки схем відносної хронології, відтворення різних аспектів господарства населення регіону у часи трипільської культури. Інформацію охарактеризовано в межах виділених трьох історіографічних періодів: перший період – кінець ХІХ ст. – початок 40-х рр. ХХ ст., другий – кінець 40-х рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.,

третій – новітні дослідження останніх років.

Пункт *1.1.1. Польові дослідження та формування джерельної бази* присвячено детальному огляду історії польових досліджень у регіоні. Їхній початок пов'язаний із першими відкриттями трипільських поселень у регіоні, здійснених родиною краєзнавців Зборовських. За інформацією Ч. І. Зборовського, В. Б. Антонович в останнє десятиріччя ХІХ ст. проводив розкопки поселення Кринички. У перші три десятиліття ХХ ст. справу батька продовжує Ч. І. Зборовський. Він запрошує на Поділля С. С. Гамченка, який проводить широкомасштабні розвідки та розкопки (Кринички, Коритне, Білий Камінь, Стіна). З кін. 40-х рр. ХХ ст. польові археологічні дослідження були більш інтенсивними. Тоді проведено розкопки поселень Кирилівка, Черкасів Сад І (А. Л. Єсипенко), Стіна (М. Л. Макаревич), Черкасів Сад ІІ (Л. Ю. Поліщук), Немирівське, Станіславка (М. Ю. Відейко), Тростянчик (О. В. Цвек, В. С. Рудь), Чечельник (В. А. Косаківський), Буша (С. М. Рижов, В. А. Косаківський). Окрім згаданих дослідників, масштабні розвідкові роботи провели також М. Б. Рубін, Т. С. Пассек, М. І. Артамонов, В. Н. Станко, Н. Б. Зінковська, В. Т. Загоруйко, М. В. Потупчик. Унаслідок проведених робіт накопичено джерельну базу із 228 трипільських поселень регіону, з яких у хронологічних межах, визначених для нашої роботи, знаходиться 103 поселення, які разом становлять 45,2% від відомих на сьогодні пам'яток досліджуваного регіону.

У пункті *1.1.2. Проблеми локально-хронологічного розподілу пам'яток* зібрано та проаналізовано висновки вчених щодо хронології та локальної ідентичності досліджених поселень. На початку ХХ ст. дослідники користувалися періодизаційною схемою В. В. Хвойки, а з 40-х рр. утверджується періодизація Т. С. Пассек та розпочинаються роботи з виокремлення локально-хронологічних груп та типів пам'яток. Питання про існування між Південним Бугом та Дністром на півдні лісостепової зони окремої локальної групи пам'яток кінця середнього – початку пізнього Трипільля вперше було підняте Л. Ю. Поліщук та розвинене В. А. Косаківським. Перший систематичний опис та обґрунтування група, названа чечельницькою, отримала в працях С. М. Рижова. Пізніше ним запропоновано хронологічну послідовність існування пам'яток групи та висловлено припущення щодо її долі. Т. М. Ткачуком було запропоновано власне бачення історії локальної групи. Крім зацікавлення питаннями, пов'язаними з чечельницькою групою, дослідники також займалися хронологією більш ранніх поселень раковецької (М. Ю. Відейко, С. М. Рижов) та синхронної петренської групи (С. М. Рижов).

Пункт *1.1.3. Вивчення питань господарства та суспільної організації давнього населення регіону* присвячено аналізу висновків попередніх досліджень щодо господарства та підходів до його характеристики. У першому періоді досліджень археологами зроблено лише статистичні підрахунки джерел

та деякі реконструкції господарських занять, залучено методи природничих наук, зокрема – археозоології. На початку другого історіографічного періоду М. Л. Макаревич на основі відомих джерел дійшов висновку, що тваринництво було домінуючим заняттям мешканців поселення Стіна 4. І. І. Заєць, В. А. Косаківський та В. С. Рудь дійшли висновку щодо провідної ролі хліборобства в господарській діяльності трипільського населення регіону. Важливою характеристикою робіт другого періоду, а надто третього, є залучення методів природничих наук (палеоетноботаніка, археозоологія, петрографічний та спектральний аналізи) до реконструкцій побуту та господарства.

Підрозділ **1.2. Методика досліджень** присвячено характеристиці та аналізу методичних підходів, застосованих нами під час роботи з різними категоріями археологічних джерел, зокрема створення бази даних та вирахування площ поселень із допомогою геоінформаційних систем (SAS.Planet, Quantum GIS) та сучасної техніки (GPS-навігатор, електронний тахеометр, магнітометр). У роботі використано класифікаційні схеми для керамічних виробів, розроблені С. М. Рижовим та Е. В. Овчинниковим. Неметалеві знаряддя праці класифіковано за методикою, запропонованою Н. М. Скакун.

РОЗДІЛ 2. ПРИРОДНІ УМОВИ І АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ РЕГІОНУ

У підрозділі **2.1. Географічна характеристика досліджуваної території** розглянуто природні умови регіону. Географічно він займає південно-східні пониження Подільської височини із ґрунтами, утвореними на лесових породах чи глинах, які разом із зручним кліматом сприяли поширенню широколистяних лісів та ділянок лучних степів. Такі умови були зручними для організації життя та ведення господарства трипільськими племенами.

Підрозділ **2.2. Просторовий розподіл поселень трипільської культури** містить дані щодо щільності поширення, топографічних умов розташування та площ пам'яток. Відомості з візуальних розвідок, супутникові знімки та геомагнітні плани дали можливість розглянути внутрішнє планування поселень.

У пункті **2.2.1. Щільність поширення пам'яток в регіоні** зроблено спробу розрахувати щільність розміщення поселень у регіоні та вирахувати їхню вірогідну кількість. Найменший показник щільності становить одне поселення на 21-26,1 км² площі. Відповідно число пам'яток у регіоні має становити 536-666, з яких реально відомо лише 228, тобто 34,4-43% від можливого числа.

Пункт **2.2.2. Топографічні умови розміщення** присвячено характеристиці топографічних умов розташування поселень. З'ясовано, що найчастіше трипільські поселення басейну Південного Бугу займали плато та їхні краї, а також пологі схили плато або ж вузьких вододільних хребтів. Поселення

лівобережного басейну р. Дністер локалізовані на високих мисах та останцях, обмежених крутими схилами. Для всього регіону характерне переважаання місць поселень із високою та середньою висотою рельєфу. Унікальними є розташування великих поселень, адже вони на своїй площі поєднують кілька видів ландшафтів: річкові долини, схили з різною крутизною поверхні та рівнинні плато. Обов'язковою умовою у виборі місця майбутнього поселення була наявність джерел води як мінімум з двох боків селища. Крім того, поселення зазвичай тяжіють до південних частин схилів.

У пункті 2.2.3. *Розподіл поселень за площами* проаналізовано площі поселень та згруповано їх за цим принципом. Відомості вдалося зібрати для 68 поселень, що становить приблизно 66% від відомих поселень регіону етапів ВІІ та СІ. Отримані дані відображають поділ поселень на чотири групи: 1. малі – до 9,8 га; 2. середні – 10,5-20,5 га; 3. великі – 31,4-58,5 га; 4. гіганти – понад 100 га. Прослідковано побутування трьох перших груп на етапах ВІІ та СІ. На першому етапі переважають пам'ятки першої групи, а на останньому – площа поселень зростає, з'являється пам'ятка, зарахована до четвертої групи – це Білий Камінь, найбільше із відомих у культурному комплексі Кукутень-Трипілля на захід від Південного Бугу.

У пункті 2.2.4. *Планування поселень* розглянуто планувальну структуру поселень. Відомості базовано на візуальних розвідках, супутникових знімках та геомагнітній зйомці.

Підпункт 2.2.4.1. *Відомості візуальних розвідок* присвячено розгляду планувань поселень згідно з даними, отриманими із розвідкових робіт. Прослідковано, що споруди розміщуються на малих поселеннях концентричними колами чи півколами. Виділяємо від однієї до трьох таких паралельних вулиць. На великому поселенні Чечельник споруди, очевидно, утворювали як округлі ззовні, так і радіальні вулиці в центральній частині.

Підпункт 2.2.4.2. *Геомагнітні плани та аналіз супутникових знімків* присвячено розгляду планувань поселень згідно з даними, отриманими геомагнітною зйомкою та із супутникових зображень. Поселення Тростянчик (3 га) сплановане згідно з архаїчною схемою, де на підтрикутному мисі споруди розміщені довгими чи короткими лінійними вулицями. Аномалії ям розміщені безсистемно. З напільного боку селище має сліди укріплень. Поселення Війтівка (50 га) сплановане двома овалами та радіальними вулицями, а більшість ям розміщені в торцях будівель. На обох поселеннях виявлено мегаспоруди та аномалії горнів.

У підрозділі **2.3. Житлові споруди: джерела та питання реконструкції** зібрано дані та охарактеризовано конструкцію жител. Двома головними будівельними матеріалами були дерево та глина. Більшість досліджених будівель може бути реконструйована як двоповерхові, деякі мали поперечну перегородку на рівні першого чи другого поверхів. Міжповерхове перекриття

споруджували із колотого кругляку та широких плах, а поверхню замащували товстим шаром глини з домішками рослинного походження. Основу для стін становило колоте дерево, жердини, які так само вкривали обмазкою. Їх неодноразово ремонтували, поверхню фарбували в червоний колір. Для спорудження складових інтер'єру (печі із припічками, корита та різноманітні вимостки) використовували зазвичай глину із домішкою піску.

Підрозділ **2.4. Заглиблені об'єкти** присвячено характеристиці форм, заповнення та призначення заглиблень, впущених з рівня денної поверхні трипільського часу. За формою відомі лійчасті в перетині, глибокі ями, де діаметр вершини перевищує діаметр придонної частини практично вдвічі та вузькі глибокі ями. Зважаючи на форму та розміри заглиблень, їхнє використання у якості заглиблених жител неможливе. Ями мали поліфункціональне призначення, їх могли використовувати як глинища, господарські, культові та сміттєві ями. Заповнення об'єктів надає інформацію про побутову діяльність та ритуальну практику мешканців давніх поселень.

РОЗДІЛ 3. ХАРАКТЕРИСТИКА КЕРАМІЧНИХ ВИРОБІВ

У підрозділі **3.1. Посуд** розглянуто технологічні особливості виготовлення керамічного посуду, його морфологію та орнаментику.

Пункт 3.1.1. *Технологічні особливості.* Схарактеризовано технологію виготовлення керамічного посуду, притаманну регіону. За техніко-технологічними показниками посуд поділено на дві групи. До I-ої групи зараховано кераміку, виготовлену із добре відмудленої глини, високотемпературного, окиснювального випалу із мальованим (підгрупа 1) або заглибленим орнаментом (підгрупа 2), чи неорнаментовану (підгрупа 3). До II-ої техніко-технологічної групи зараховуємо кераміку, виготовлену з глини зі значними домішками товчених черепашок чи жорстви і прикрашену рельєфним орнаментом (підгрупа 1), або з неорнаментованою поверхнею (підгрупа 2). Схарактеризовано етапи відбору сировини та підготовки глиняної маси, процеси, пов'язані із виготовленням начину та тулуба, наданням виробам форми та обробки поверхні, а також процеси, пов'язані із висушуванням та випалом виробів.

Пункт 3.1.2. *Морфологія та орнаментика* присвячено характеристиці форм посуду та характерних орнаментів. Прослідковано процеси появи, зникнення та трансформації морфологічних типів та орнаментальних схем. Аналіз здійснено окремо для етапів VII та CI.

У підпункті 3.1.2.1. *Посуд етапу VII* проведено детальну характеристику форм та орнаментів посуду відповідного етапу. Підгрупа I.1 представлена вісьмома типами. За формою – це миски, кубки, амфори, кратери, покоришки, грушоподібні, біконічні, біноклеподібні посудини. Більшість із них має низку

підтипів, варіантів та підваріантів. Є також і мініатюрні посудини. Підгрупа I.2 представлена трьома типами форм: покоришки, грушоподібні та біноклеподібні посудини. Підгрупа I.3 представлена мисками, кубками, покоришками та кратерами. Посуд групи II представлений горщиками, мисками та мініатюрним посудом.

У підпункті 3.1.2.2. *Посуд етапу CI* проведено детальну характеристику форм та орнаментів посуду, притаманних етапу CI. Окрім восьми форм, поширених на етапі VII, на етапі CI з'являються ще три типи посуду підгрупи I.1 – горщики, кратероподібний та сфероконічний посуд. Підгрупа I.2 представлена двома типами форм: грушоподібні та біноклеподібні посудини. Підгрупа I.3 – миски, кубки та покоришки. Для групи II характерними є горщики, трапляються й миски.

Підрозділ **3.2. Пластика** присвячено характеристиці технологічних ознак морфології та орнаментиці керамічної пластики. Її розділяємо на чотири групи: 1 – антропоморфна, 2 – міksamорфна, 3 – зооморфна, 4 – інші вироби.

У пункті 3.2.1. *Технологічні ознаки* подано характеристику технологічних особливостей виробництва керамічної пластики. Її виготовлено методом скульптурної ліпки із того ж глиняного тіста, що й посуд I-ої технологічної групи. Вироби високотемпературного окиснювального випалу мають ретельно оброблену, залісковану та покриту ангобом поверхню. Натомість поверхня фігурок слабого температурного випалу тільки недбало заглажена.

Пункт 3.2.2. *Антропоморфна пластика* присвячено характеристиці антропоморфних фігурок. Переважають жіночі зображення. Це схематичні фігурки на увігнуто-циліндричній чи веретеноподібній ніжці, що зазвичай зображають струнку жіночу постать, іноді вагітну. Поверхня фігурок на етапі VII має монохромний орнамент чорною, зрідка червоною фарбами. Трапляються також і статуетки із біхромним розписом: чорна та червона, чорна та біла фарби. Вироби етапу CI – без мальованої орнаментациї. Тип жіночих реалістичних фігурок представлений однією цілою статуеткою та голівкою іншої із Криничок. Перша зображає жінку в сидячому положенні, піднятим доверху обличчям та з немовлям на руках. Усі частини тіла жінки змодельовано в реалістичній манері. Маємо лише одну фігурку, що зображає синкретичну особу – андрогіна. Це сидяча статуетка із роз'єднаними ногами та руками, покладеними на коліна. На тулубі виліплено конічні груди, а внизу живота приліплено фалос.

Пункт 3.2.3. *Міksamорфна пластика* присвячено характеристиці єдиної міksamорфної фігурки із зооморфним тулубом та антропоморфним обличчям, яка походить із Черкасового Саду II.

У пункті 3.2.4. *Зооморфна пластика* розглянуто групу зооморфної пластики. Її поділяємо на три підгрупи: рогаті тварини, безрогі та птахи. Основу колекції складають перші два типи практично в однакових кількостях. Це повнотілі фігурки тварин на чотирьох кінцівках, виліплених окремо чи

сполучених попарно. Статуетки зображають биків із прямими рогами, ведмедів та коней. Орнітоморфна пластика представлена одним виробом на увігнуто-циліндричній ніжці. У пустому тілі фігурки містяться чотири, мабуть, глиняні кульки.

Підрозділ **3.3. Інші вироби** присвячено характеристиці поодиноких глиняних виробів, таких як моделі транспортних засобів та житла, а також конусів та керамічної плитки.

РОЗДІЛ 4. ГОСПОДАРСТВО НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ

У підрозділі **4.1. Археологічні відомості про господарську діяльність** розглянуто археологічні матеріали, використані для реконструкції господарства. Вони свідчать про побутування кількох основних галузей господарства, як-от хліборобство та тваринництво, а також інших сфер діяльності, пов'язаних із мисливством, рибальством, гончарним та текстильним виробництвами, обробкою кременю, каменю, кістки та мушель. В окремих виробничих процесах застосовували мідні вироби.

Пункт *4.1.1. Хліборобство* містить перелік та аналіз відомостей щодо знахідок, які є підставою для реконструкції хліборобської галузі. Насамперед – це палеоетноботанічні залишки та знахідки землеробських знарядь. Перші свідчать, що мешканці регіону вирощували щонайменше три сорти пшениці (двозернянка, однозернянка та м'яка), два сорти ячменю (голозерний та плівчастий), горох, просо, вику ервілію. Знаряддя праці поділяємо на три види: для обробки ґрунту (мотики), збору (вкладні серпів) та переробки урожаю (зернотерки та розтиральні камені).

У пункті *4.1.2. Тваринництво, мисливство та рибальство* розглянуто набір археологічних даних для реконструкції тваринництва, мисливства та рибальства. Основним джерелом до їхнього вивчення є остеологічні матеріали, допоміжним – зооморфна пластика, посуд, графічні та об'ємні зображення тварин на посуді.

У пункті *4.1.3. Обробка кременю, каменю, кістки та мушель* подано характеристику археологічних даних, що свідчать про обробку крем'яної сировини, різних порід каменю, кістки та мушель. Представлені вироби та різноманітні знаряддя, що застосовувалися в процесі їх виготовлення. Велика кількість крем'яних виробів дозволила розробити типологію речей, що складається із 15 груп. Десять із них є виробами із вторинною обробкою, а інші – відходами виробництва. Знаряддя, виготовлені з інших порід каменю поділено на десять груп. Нечисленну колекцію виробів із кістки та мушель Унію поділено на п'ять груп.

Пункт *4.1.4. Гончарне виробництво* присвячено розгляду джерел для реконструкції керамічного виробництва. Відомості отримано із трьох категорій

джерел: знаряддя праці, геомагнітні плани пам'яток та досліджені випалювальні пристрої для глиняних виробів.

Пункт 4.1.5. *Мідні вироби* присвячено опису мідних виробів, які зараховуємо до колючих дрібних знарядь та прикрас.

У пункті 4.1.6. *Прядіння і ткацтво* охарактеризовано джерела для розгляду процесу виготовлення ниток. Ними є кружала для веретен та знахідки відбитків ниток на посуді. Також охарактеризовано джерела до вивчення ткацької справи. Серед них – знаряддя праці, що використовувалися в процесі виготовлення (важки до вертикальних ткацьких верстатів), а також результат виробництва (відбитки тканин на посуді).

Підрозділ **4.2. Спроба комплексної реконструкції господарства** присвячено характеристиці основних галузей виробництва – харчового та нехарчового.

Пункт 4.2.1. *Харчове виробництво* присвячено реконструкції харчової галузі господарства, в основі якої є відтворювальне господарство із хліборобством та тваринництвом. Допоміжними були мисливство та рибальство. Реконструйовано низку процесів, що супроводжували щоденні заняття населення, пов'язані з харчовим виробництвом.

У пункті 4.2.2. *Нехарчове виробництво* реконструйовано галузь нехарчового виробництва, яка забезпечувала функціонування виробництва продуктів харчування та побутові потреби населення. Висока продуктивність праці у сфері харчового виробництва забезпечила існування спеціалізації в нехарчовій сфері виробництва, зокрема в гончарстві, обробці кременю, можливо, металообробці. Наявність у регіоні різноманітної мінеральної сировини, зокрема кременю та різних видів каменю, сприяло налагодженню як місцевого виробництва певних знарядь, так і обміну виробами та сировиною.

РОЗДІЛ 5. ІСТОРІЯ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ ЗА ЧАСІВ ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

У підрозділі **5.1. Відносна та абсолютна хронологія пам'яток** розглянуто відносну та абсолютну хронологію поселень.

У пункті 5.1.1. *Відносна хронологія поселень*, на основі керамічного матеріалу подано послідовність існування локальних груп та типів пам'яток у їхньому складі на відповідних етапах. Прояви традицій етапу ВІ фіксуємо на поселеннях раковецької групи, а саме ранньої фази (Немирівське) та пізньої – типу Мерешовки-Четецує ІІІ (Буша, Тростянчик). Наступним хронологічним щаблем на етапі ВІІ в регіоні є почергові поселення Кринички та Гетьманівка І, які презентують початкові фази розвитку чечельницької групи. Хронологічна послідовність розвитку чечельницької групи на етапі СІ представлена таким чином: Черкасів Сад ІІ → Кирилівка → Чечельник-Ольгопіль-Стіна 1/4 → Білий

Камінь. Синхронно із фазою Чечельника в регіоні існують поселення петренської групи (Гандрабури, Саражинка).

У пункті 5.1.2. *Абсолютна хронологія* наведено відомості щодо абсолютного датування. На підставі 14 радіовуглецевих дат, отриманих за зразками з поселень Тростянчик та Війтівка, встановлено межі розглядуваного періоду між приблизно 4100/4050 – 3600/3500 рр. до н.е., або кінець V – перша половина IV тис. до н.е.

У підрозділі **5.2. Походження та розселення трипільських громад регіону** подано історію заселення досліджуваної території трипільським населенням на етапах А – VI-VII. Окреслено регіони побутування окремих груп, прослідковано шляхи руху хвиль трипільських традицій у межах зазначених етапів. Визначено, що найранішою групою населення в регіоні є олександрівська група ранньотрипільських пам'яток, також на етапі А є тип Сабатинівка II. На зміну їм, на етапі VI, приходять поселення типу Сабатинівка I, Слобідки-Лісництво, Тростянця, Борисівки. Унаслідок постійної зміни традицій, на етапі VI-VII, регіон заселяється представниками переважно солонченської групи, частково залищицької. Розвідкові матеріали свідчать, що тут було поширене населення, що залишило пам'ятки типу Кліщева.

Підрозділ **5.3. Міжгрупові контакти на етапах VII та CI** присвячено характеристиці взаємодії населення чечельницької локальної групи із сусідами.

Пункт 5.3.1. *Відносини з іншими групами трипільського населення* містить розгляд питань контактів населення регіону на рівні окремих локальних груп. Дослідження побудоване на вивченні керамічних матеріалів – імпортів та наслідувань. Найближчими сусідами на всьому проміжку існування чечельницької групи були небелівська, канівська, томашівська, петренська, шипинецька та середньобузька групи. Зважаючи на відомості, отримані завдяки вивченню керамічного посуду, з ними чечельницьке населення мало жваві прямі чи опосередковані контакти. На околицях групи визначено контактні зони з томашівською, петренською та середньобузькою групами, представлені синкретичними комплексами з різних поселень.

Пункт 5.3.2. *Чечельницькі імпорти та наслідування на поселенні Майданецьке: проблема інтерпретації* присвячено детальному аналізу іноземних посудин з поселення томашівської групи етапу CI Майданецьке. Відомості для цього отримано під час вивчення керамічного комплексу вказаного поселення, де виявлено поки що найбільшу в межиріччі Південного Бугу та Дніпра кількість чечельницьких імпортів та наслідувань. Дослідники розглядали ці знахідки як наслідок входження до складу общини Майданецького вихідців з чечельницької групи. На підставі проведеного нами аналізу можливо припустити, що інтеграція передбачала також допуск населення чечельницької групи до виробництва кераміки на цьому поселенні (знахідки наслідувань) та включення у систему дарообміну (поширення імпортів). Водночас, судячи із

наєвних матеріалів, у Майданецькому створення виокремлених територіально «чечельницьких» анклавів могло не відбутися.

У підрозділі **5.4. Чисельність населення та суспільна організація** розглянуто питання палеодемографічних та соціологічних реконструкцій для регіону на підставі комплексу систематизованих відомостей щодо кількості та розмірів поселень, їхньої структури, забудови.

Пункт *5.4.1. Палеодемографічні реконструкції* присвячено моделюванню імовірної кількості населення окремих поселень, для яких є перевірені відомості щодо забудови. Можлива чисельність мешканців поселення Тростянчик визначена у 200-300 осіб, поселення Війтівка – від 1000 до 1400 осіб, Білий Камінь – понад 2200 осіб. Зроблено висновок, що загальна чисельність трипільського населення регіону з самого початку могла становити кілька тисяч осіб і зростала від етапу VII до етапу CI включно.

Пункт *5.4.2. Реконструкція суспільних структур* містить розробку імовірного суспільного устрою трипільського населення регіону з врахуванням палеодемографічних реконструкцій та співставлення інших відомостей щодо жител та поселень. Припускаємо існування кланових поселень (тип Тростянчик), племінних центрів типу Війтівки та племінних або міжплемінних типу Білого Каменя. Зафіксовано ієрархію поселень, яка може свідчити про існування в регіоні як племінних структур, так і структур типу вождівства.

У підрозділі **5.5. Історична доля трипільського населення регіону** подано характеристику подій, що призвели до сходження з історичної арени чечельницьких племен наприкінці етапу CI. Пов'язуємо це із переселенням на фінальній фазі чечельницьких общин у середовище томашівської групи та фінальною асиміляцією та інтеграцією до складу косенівської групи.

ВИСНОВКИ

Головним результатом дисертаційного дослідження є систематизація комплексу знахідок, що походять із трипільських поселень етапу VII та CI півдня лісостепової зони межиріччя Південного Бугу та Дністра. Аналіз джерел дав можливість реконструювати історичні процеси, що відбувалися в межах окресленого регіону наприкінці V – першій половині IV тис. до н. е. Проведене дослідження дозволило виконати такі завдання.

1. Здійснити детальний розгляд історії вивчення пам'яток регіону. Розглянути стан польових досліджень, проаналізувати запропоновані дослідниками схеми відносної хронології та реконструкцію різних аспектів господарства населення регіону.

2. Запропонувати географічну характеристику регіону та визначити особливості топографічного розміщення поселень в залежності від природних умов. Уперше створити базу даних трипільських поселень (228 одиниць) досліджуваного регіону із використанням геоінформаційних додатків. На її

основі провести аналіз щільності поширення трипільських пам'яток та згрупувати поселення за площами. Сучасні плани пам'яток, отримані методом геомагнітної зйомки, дозволили детально охарактеризувати планувальну структуру деяких поселень.

3. Надати характеристику особливостей будівництва жител. Детально розглянуто їхню конструкцію, інтер'єр та екстер'єр. Розглянуто форми, заповнення та призначення заглиблених об'єктів.

4. Розробити детальну типологію речового комплексу. Вперше комплексно проаналізовано в цьому плані керамічні вироби, зокрема посуд. Виділено техніко-технологічні групи, детально розглянуто морфологію та орнаментику глиняних виробів.

5. Запропонувати реконструкцію господарства та основних галузей виробництва – харчового та нехарчового, з огляду на аналіз різноманітних даних, зокрема типології знарядь праці, а також висвітити особливості господарської діяльності тогочасного населення.

6. Розробити відносну та абсолютну хронологію поселень регіону етапів VI та CI.

7. Встановити ареали поширення локально-хронологічних груп у межах регіону, реконструювати шляхи міграцій та з'ясувати характер контактів із трипільським населенням сусідніх регіонів.

8. Охарактеризувати імовірний суспільний устрій трипільського населення регіону з врахуванням палеодемографічних реконструкцій.

9. Висвітити історію населення окресленого регіону за часів трипільської культури.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ПРАЦЬ

Статті в наукових фахових виданнях України та іноземних держав

1. Косаківський В. А., Рудь В. С. Археологія Буші та околиць / В. А. Косаківський, В. С. Рудь // Археологія і Давня історія України. – 2010. – Вип. 4. Актуальні проблеми археології України. – С. 180-189.

2. Рудь В. С. Трипільські пам'ятки Правобережжя середньої течії Південного Бугу: історія досліджень / В. С. Рудь // Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія: Історія. – 2014. – Вип. 22. – С. 109-113.

3. Рудь В. С. Гетьманівка I – трипільське поселення етапу V II на правобережжі середнього Побужжя / В. С. Рудь // Магістеріум. Археологічні студії. – Вип. 60. – 2015. – С. 38-44.

4. Рудь В. С. Картографування пам'яток трипільської культури регіону Південно-Східної Вінниччини / В. С. Рудь // Археологія і Давня історія України.

– 2015. – Вип. 4 (17). Археологія та простір. – С. 134-139.

5. Рудь В. С. Заглиблені об'єкти з поселення Тростянчик / В. С. Рудь // Археологія. – № 3. – 2016. – С. 65-75.

6. Рудь В. С. Результаты разведывательных работ на трипольском поселении Гэтьманівка I правобережья среднего Побужья / В. С. Рудь // Revista arheologica / serie nouă. – Chişinău, 2015. – Vol. XI, nr. 1-2. – С. 154-162.

7. Рудь В., Улрау Р., Манігда О. Геомагнітна зйомка та географічне моделювання у вивченні поселення Тростянчик / В. Рудь, Р. Улрау, О. Манігда // Вісник рятівної археології (Acta Archaeologiae Conservativae). – Львів: НДЦ «Рятівна археологічна служба» ІА НАН України, 2016. – Вип. 2. – С. 55-76.

8. Рудь В. С. Чечельницькі імпорти в Майданецькому: постановка проблеми / В. С. Рудь // Магістеріум. Археологічні студії. – Вип. 67. – 2017. – С. 37-43.

Статті в інших наукових виданнях та матеріали конференцій

9. Косаківський В. А., Рудь В. С. Дослідження житла трипільської культури на поселенні в с. Буша / В. А. Косаківський, В. С. Рудь // С. Н. Биби́ков и первобытная археология. – СПб.: ИИМК РАН, 2009. – С. 336-343.

10. Косаківський В. А., Рудь В. С. Археологічні дослідження 2007-2009 років / В. А. Косаківський, В. С. Рудь // Буша: природа, археологія, історія, етнографія та фольклор сіл Бушанської сільської ради / За наук. ред. В. А. Косаківського. – Вінниця, 2009. – С. 27-44.

11. Косаківський В. А., Рудь В. С. Хліборобство племен трипільської культури межиріччя середньої течії Південного Бугу та Дністра (етап СІ) / В. А. Косаківський, В. С. Рудь // Вісник інституту історії, етнології і права. Збірник наукових праць. – Вінниця, 2011. – Вип. 9. – С. 7-10.

12. Kosakivski V., Rud V. Settlement Bilyi Kamin' in the light of new data / V. Kosakivski, V. Rud // Earliest farmers of Southeastern Europe. Abstracts of International scientific conference. – Kiev-Taliianki, 2011. – P. 55-56.

13. Косаковский В., Рудь В. Раннеземледельческая трипольская культура Юго-Восточной Европы и ее локальные особенности / В. Косаковский, В. Рудь // The list of articles of the International research conference "The early farming cultures of the Caucasus". – Ваку. – 2012. – P. 181-189.

14. Рудь В. С., Косаківський В. А., Федоров С. С. Розвідки у Південно-Східній частині Вінницької області / В. С. Рудь, В. А. Косаківський, С. С. Федоров // Археологічні дослідження в Україні 2014. – К., 2015. – С. 19-20.

15. Рудь В. С. Розвідки пам'яток трипільської культури на півдні Вінниччини / В. С. Рудь, С. С. Федоров, О. В. Зайцева // Археологічні дослідження в Україні 2015. – К., 2016. – С. 10-12.

16. Корінний В. І., Рудь В. С., Косаківський В. А. Петрографічні визначення знарядь праці з трипільських поселень Буго-Дністровського

межиріччя / В. І. Корінний, В. С. Рудь, В. А. Косаківський // Археологічні дослідження в Україні 2015. – К., 2016. – С. 246-247.

17. Rud V., Ohlrau R., Fedorov S. Satellite images and geomagnetic plans of several Cucuteni-Trypillia sites of the right bank of Southern Bug river / V. Rud, R. Ohlrau, S. Fedorov // Beyond Excavation: Geophysics, Aerial Photography and the Use of Drones in Eastern and South-East European Archaeology: international colloquium: programme and abstracts. – Piatra-Neamț, 2016. – P. 51-54.

АНОТАЦІЇ

Рудь В. С. Трипільська культура півдня лісостепової зони у межиріччі Південного Бугу та Дністра (етапи VII – CI). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.04 – археологія. – Інститут археології НАН України. – Київ, 2018.

Дисертаційне дослідження присвячено реконструкції історичних процесів, що відбувалися на півдні лісостепової зони в межиріччі Південного Бугу та Дністра на етапах VII та CI (кін. V – пер. пол. IV тис. до н. е.) розвитку трипільської культури. У зазначений період тут побутують переважно пам'ятки раковецької та чечельницької локально-хронологічних груп. Зібрано та систематизовано наявні категорії археологічних джерел, накопичені впродовж понад 120-ти років дослідження пам'яток регіону. Систематизовано та проаналізовано відомості про керамічні вироби та знаряддя праці, розроблено їхню детальну типологію. На підставі опрацювання створеної бази даних розкрито особливості топографічного розміщення поселень, проведено аналіз щільності поширення трипільських пам'яток та згруповано поселення за площами, охарактеризовано їхню планувальну структуру. Розглянуто особливості конструкції, інтер'єру та екстер'єру наземних споруд. Проведено характеристику форм, заповнення та призначення заглиблених об'єктів. Реконструйовано господарську діяльність населення регіону. Історію населення розглянуто на основі відносної та абсолютної хронології, розгляду міграційних шляхів та контактів із сусідніми племенами.

Ключові слова: трипільська культура, етапи VII та CI, межиріччя Південного Бугу та Дністра, чечельницька група, поселення, кераміка, господарство, хронологія розвитку.

Рудь В. С. Трипольская культура юга лесостепной зоны в междуречье Южного Буга и Днестра (этапы VII – CI). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.04 – археология. – Институт археологии НАН Украины. – Киев, 2018.

Диссертационное исследование посвящено реконструкции исторических процессов, происходивших на юге лесостепной зоны в междуречье Южного Буга и Днестра на этапах VII и CI (конец V – первая половина IV тыс. до н. э.) развития трипольской культуры. В указанный период здесь известны поселения преимущественно чечельницкой группы, частично раковецкой и петренской. В работе собраны и систематизированы имеющиеся категории археологических источников, накопленные на протяжении более чем 120-ти лет изучения памятников региона. Рассмотрены вопросы истории исследований и историография изучения памятников, а именно разведок и раскопок поселений, разработки схем относительной хронологии, отображения различных аспектов хозяйства населения региона во времена трипольской культуры. Изложена методика исследования.

В работе рассмотрена географическая характеристика исследуемого региона и проанализировано пространственное распределение поселений Триполья в его пределах. Охарактеризованы топографические условия расположения поселений, рассмотрены их площади, являющиеся индикатором изменений численности населения в разные периоды. Планировочную структуру поселений удалось описать благодаря данным визуальных исследований, спутниковых снимков и современных геомагнитных планов. Характеристика разнотипных сооружений представлена по археологическим источникам, а также предпринята попытка их реконструкции. Отдельно охарактеризованы и проанализированы сведения об углубленных объектах, дана характеристика процессов их заполнения и возможного функционального назначения.

Массовым материалом на трипольских поселениях не только региона, но и всего ареала распространения культуры, являются керамические изделия. Среди них больше всего представлена посуда, прежде всего – бытовая, а также культовая. В меньшей степени представлена разнообразная керамическая пластика, обычно культового назначения. В работе рассмотрены технологические особенности изготовления имеющихся керамических изделий из поселений региона, охарактеризовано их морфологию и орнаментику, разработана детальная типология изделий, типичных для чечельницкой локально-хронологической группы.

Хозяйственная деятельность населения региона в трипольское время реконструирована по археологическим материалам, позволяющим прийти к

выводу о существовании развитого земледелия и животноводства, а также других сфер деятельности, связанных с охотой, рыболовством, а также гончарным и текстильным производствами, обработкой кремня, камня, кости и раковин.

В работе рассмотрена историческая ситуация, сложившаяся в конце V – первой половине IV тыс. до н. э. на территории юга лесостепной зоны междуречья Днестра и Южного Буга. Особое внимание уделено истории населения во времена этапов BII и CI Триполья. Рассмотрены границы его расселения и охарактеризованы контакты чечельницкой группы с трипольским населением соседних регионов.

Ключевые слова: трипольская культура, этапы BII и CI, междуречье Южного Буга и Днестра, чечельницкая группа, поселения, керамика, хозяйство, хронология развития.

Rud V. S. Trypillia Culture of South Forest-Steppe Zone in Southern Buh and Dnister interfluve (BII – CI stages). – Manuscript.

The Ph.D. thesis in History, speciality 07.00.04 – archaeology. - Institute of Archaeology of NASU. – Kyiv, 2018.

The thesis research is dedicated to the reconstruction of historical processes in the area of the south forest-steppe zone between Southern Buh and Dnister. Processes took place on BII and CI stages (the end of 5th - the first half of the 4th millennium BC) of Trypillia culture. Rakovets and chechelnyk groups are prevalent mainly in this period. The existing categories of archaeological sources that were acquired during more than 120 years of investigations in the region are collected and systematized in this paper. Pottery and tools were analyzed and their detailed typology was developed. On the basis of this database, topographical placement peculiarities of settlements, its density distribution, areas and planning structure have been characterized. The features of construction, interior and exterior surface structures have been analyzed. A characteristic of morphology, filling and function of sunk objects are described. Economic activity of the region has been investigated. Reconstructed history of the population is based on relative and absolute chronology, considering of migration routes and contacts of chechelnyk local group population with neighboring tribes.

Keywords: Trypillia culture, BII and CI stages, Southern Buh and Dnister interfluve, chechelnyk group, settlement, ceramic, household, chronology of development.